

Марина КАФТАН
Олександра КОЗОРОГ
Ірина КОСТЮК
Володимир СЕЛІВАНЕНКО
Ігор ЦЕУНОВ

УКРАЇНА І СВІТ: вступ до історії та громадянської освіти

Методичні матеріали для пілотування
у 5 класах експериментальних закладів
загальної середньої освіти

Уроки 1–4 (вересень)

Схвалено для використання в освітньому процесі

Київ · Світич · 2021

РОЗДІЛ І. СПІЛЬНОТИ, У ЯКИХ Я ЖИВУ

Тема 1. Вступ

Урок 1. Що я знаю про себе, Україну і світ

Згадуємо, що ми дізналися в початковій школі

Обґрунтування та особливості заняття

Цим уроком розпочинається дворічний інтегрований курс “Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти”.

На це заняття в перший тиждень вересня прийдуть учні, які вже мають чотирирічний досвід навчання в “Новій українській школі”. Зокрема діти пройшли курс “Я досліджую світ”. Залежно від програми курс включав від трьох до шести галузей: природнича, громадянська та історична, соціальна та здоров’язбережувальна, технологічна, мовно-літературна, математична. Тому вчитель має спиратися на вже отримані уявлення, знання, компетентності учнів залежно від тієї програми, за якою вони вчилися.

Щоб учитель краще розумів обізнаність п’ятикласників у темах, дотичних до історії та громадянської освіти, і рівень знань, на які можна спиратися під час реалізації програми “Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти”, варто дізнатися, за якою програмою та за якими підручниками в початковій школі вчилися учні. Треба знати, що таких програм було три:

1. Орієнтовна навчальна програма “Я досліджую світ” для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) за Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом Шияна Р. Б. (автори: Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, І. В. Лаврентьева, О. Л. Хомич, Н. В. Андрук, К. С. Василенко). Ця програма передбачала ознайомлення учнів із сюжетами історії України, від найдавніших часів до сьогодення, історії техніки і наукових відкриттів (вибірково), про те, що таке громадські місця і правила безпеки.

2. Інша програма з інтегрованого предмета “Я досліджую світ” розроблена на основі Типової освітньої програми під керівництвом Р. Шияна (авторки: Волощенко О., Козак О.). Авторки цієї програми більше уваги приділяли обговоренню унікальності кожної людини, моделюванню на прикладах конкретних ситуацій поведінки на основі поваги до гідності людини та її прав. Ця програма також приділяє увагу традиціям українців, пропонує використовувати музейні експонати як джерела інформації, поглиблювати знання з історії свого роду. Громадянська складова реалізується через вивчення проблем своєї школи та укладання планів щодо їх вирішення, вмінню організувати власну діяльність тощо.
3. Орієнтовна навчальна програма з інтегрованого курсу “Я досліджую світ” до підручника “Я досліджую світ” відповідно до Типової освітньої програми (3– 4 класи) розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. Учні, опановуючи цю програму, знайомилися зі статтями Конституції України, вивчали школу як мінісупільство, обговорювали права дітей та їхнє порушення, отримували навички з медіаграмотності, використовували мапу та лінію часу для орієнтації в локальній топоніміці. Також учителі, працюючи за цією програмою, мали знайомити учнів із сучасними досягненнями в науці та техніці, проблемою морального вибору, героїчними постатями сучасної України тощо.

Отже, набір знань і навичок учнів може істотно відрізнятися, утім, є і базові спільні риси. Зокрема випускники початкової НУШ призвичаєні до роботи в групах, базового аналізу інформації, вміють висловлювати припущення, аргументувати власну думку тощо. На це і варто спиратися у своїй роботі.

Під час першого заняття слід познайомитися з учнями та в ігровій формі з’ясувати їхній рівень знань та очікування від вивчення нового предмета. Бажано сформувати в них позитивне ставлення до вивчення історії та громадянської освіти і заохотити до вільного висловлювання власних міркувань.

Пропонований зміст	Повторення основних громадянознавчих та історичних положень курсу “Я досліджую світ”
Очікувані результати навчання	— обґрунтовує унікальність і неповторність кожної людини;

	<ul style="list-style-type: none"> — детально описує та характеризує загалом себе та інших осіб за різними ознаками (інтереси, світогляд тощо); — розповідає про звичаї в різних спільнотах: уподобання в їжі, способи привітання і звертання до людей, формули ввічливості тощо. — добирає інформацію за заданими критеріями; — виокремлює основне і другорядне в тексті; — пояснює і доцільно застосовує терміни, поняття, які вжито в запропонованих джерелах; — формулює запитання різного типу до тексту / медіатексту, візуальних джерел; — бере до уваги і зважає у власній поведінці на інтереси класної та інших спільнот, до яких належить
<p>Пропоновані види навчальної діяльності</p>	<p>Коментоване читання тексту, за наявності — перегляд і обговорення відео за результатами курсу “Я досліджую світ” (5–7 хв).</p> <p>Самопредставлення учнів у групі (наголошуючи на інтереси, світогляд, уподобання).</p> <p>Створення з допомогою вчителя малюнка — “хмари слів” — з поняттями, вивченими в курсі “Я досліджую світ”</p>
<p>Змістова лінія, що реалізується під час вивчення теми</p>	<p>Людина і суспільство</p>

Хід уроку

Крок 1. Знайомство (до 5 хв)

Представтеся учням, запишіть на дошці ваше ім'я, по батькові та назву предмета, який викладатимете. Кількома реченнями опишіть, чим займатиметесь упродовж навчального року, які теми будуть у першому півріччі та протягом першого місяця навчання. Повідомте, чому ви любите навчати і вчитися разом з дітьми.

Крок 2. Виявлення емоційного клімату в класі та очікувань учнів

На цьому етапі уроку ви зможете оцінити впевненість учнів у собі, своїй спроможності до навчання, побачити сильні та слабкі сторони і групову динаміку в класі, сформувані позитивне ставлення до предмета і виявити очікування / побоювання учнів.

Варіант 1. Вправа “Корабель очікувань” (до 15 хв)

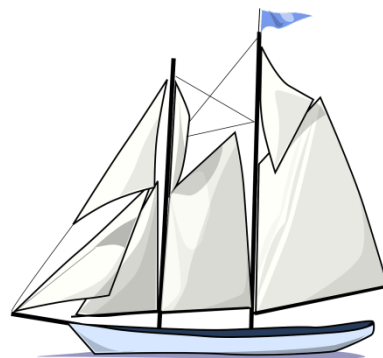
Головне завдання цього уроку — познайомитися і створити атмосферу довіри та доброзичливості.

2.1. Самопредставлення учнів

Намалюйте на дошці або великому аркуші паперу (формату А1) контури вітрильника (варто підготувати цей малюнок заздалегідь). Він має бути умовним, головне — великим.

Поясніть учням, що на цьому кораблі ви вирушаєте назустріч новим пригодам. Щоби подолати велику відстань і витримати шторми, хвилі та вітри, судно повинно мати міцний корпус. Цей корпус складається із якостей усіх учнів класу.

Роздайте дітям кольорові папірці з липкою основою (post-it). Якщо їх немає — використовуйте аркуші розміром 10x10 см і скотч. Виконувати вправу також можна онлайн за допомогою застосунку “Google Jamboard”.

Кожен учень має написати на аркуші власне ім'я та відповіді на 1–2 запитання на ваш вибір. Наприклад, “моє улюблене заняття”, “моє хобі”, “моя найсильніша риса характеру”, “найкраще в мене виходить” тощо. Учитель також виконує це завдання. Усі аркуші клеїмо на корпус корабля. Поки учні клеять, вчитель озвучує написане (доброзичливо, без критики).

2.2. Виявлення очікувань

За тим самим принципом учні відповідають на запитання: “Чого я очікую від вивчення предмета”, “Чого би я хотів / хотіла навчитися на уроках з цього предмета” тощо. Готові відповіді клеїмо так, щоби вийшли “вітрила”.

Обговоріть із учнями, куди зможе прямувати корабель із такими вітрилами і корпусом. Можливо, йому чогось не вистачає або щось заважатиме? Разом відкоригуйте (додайте ще папірців із ідеями).

Варіант 2. Якщо з якихось причин виконати вправу в класі неможливо, запропонуйте учням письмову вправу в навчальному посібнику (**Завдання 1**).

Крок 3. Актуалізація знань, отриманих у молодшій школі (до 15 хв)

Варіант 1. Створіть (“хмари слів”) з базовими поняттями (**Завдання 2**). Запропонуйте учням за допомогою цих наборів слів сформулювати повноцінні визначення повними реченнями.

Варіант 2. Гра “Я знаю!”. Об’єднайте учнів у кілька груп. Кожній групі роздайте набір карток із поняттями (**Завдання 3**). Дайте кілька хвилин, щоби група роздивилася картки. Кожен з учасників вибирає ту картку, поняття з якої пам’ятає /знає і може пояснити. За потреби учень записує своє визначення в навчальний посібник. Попросіть озвучити пояснення, називаючи певне поняття та опитуючи тих учнів, які його обрали. Зверніть увагу на ті поняття, які учні підкреслили як незнайомі: у подальшому треба буде приділити час їх поясненню.

Варіант 3. Гра з поняттями “Аліас” (англійською alias — псевдонім, інше ім’я, буквально латиною «скажи інакше / іншими словами». Суть цієї гри полягає в тому, що за обмежений час (зазвичай 30 секунд) один учасник пояснює, а інший вгадує слово, вказане на картці. Для гри знадобляться картки і пісочний годинник або таймер (виведений на смарт-дошку або просто в телефоні).

1. Роздайте учням картки з поняттями.
2. Запропонуйте комусь із дітей пояснити слово на своїй картці, не називаючи його чи однокореневих слів. Однокласники мають вгадати поняття.
3. Вгадані слова записуйте на дошці.

Варіант 4. Коментоване читання тексту. Учні самостійно читають текст у навчальному посібнику (**Завдання 4**), розглядають зображення та відповідають на запитання до них. Після цього вибирають один із варіантів відповіді на запитання наприкінці тексту та об’єднуються в групи відповідно до результату. Кожна група обирає доповідача, який пояснює, чому вони обрали саме цей варіант відповіді. Обговоріть отримані результати, наголосіть, що всі вони — важливі.

Крок 4. Завершення уроку (5 хв)

На завершення уроку похваліть учнів за те, що вони чимало дізналися і пам'ятають із молодшої школи, та висловіть упевненість, що вони і далі сумлінно вчитимуться і докладатимуть зусиль задля пізнання світу та його історії.

Запропонуйте звернутися до останнього завдання в навчальному посібнику (**Завдання 5**). Воно містить рефлексивні запитання та оцінку емоційного стану учня наприкінці уроку. Учні можуть заповнити все під час уроку, якщо у вас є час, або обмежитися фіксуванням свого емоційного стану, а рефлексивні запитання залишити для домашнього завдання.

Додаток 1

Список понять для гри:

стрічка часу

науково-технічний прогрес

історичний період

Русь

козацька доба

гетьман

Голодомор

незалежність країни

Революція гідності

адміністративний поділ

конституція

волонтерство

самоврядування

гідність

права людини

унікальність людини

легенда карти

історичне джерело

культурна спадщина

алгоритм

проєкт

Тема 2. “Я” та “інші”. Що таке спільнота і приналежність до неї

Урок 2. Хто такі “Я” та “інші”. У чому ми різні

Хто “Я”. Чим я подібний / подібна до інших та чим відрізняюся?

Обґрунтування та особливості заняття

Це заняття є першим у темі 2 “Я” та “інші”. Що таке спільнота і приналежність до неї”. Отже, важливо передусім актуалізувати наявні в учнів знання щодо визначення власної ідентичності, усвідомлення себе в суспільстві та світі зокрема. Також це перше “змістовне” заняття після вступного.

Освітнє завдання цього уроку — показати багатовимірний характер сутності людини, її місця в суспільстві та вплив суспільства на формування людини. Найскладнішим поняттям є “ідентичність”. З одного боку, воно широко вживається у різних контекстах, а з іншого — доволі складне, багатовимірне і непросте для розмови з 10–11-річними дітьми.

У початковій школі учні чули, використовували й обговорювали поняття “унікальність людини”, “гідність”, тому виникає ситуація начебто непотрібного повторення теми. Однак запропонований варіант проведення уроку сприятиме поглибленню розуміння учнями як витоків своєї індивідуальності, так і розуміння пов’язаності себе зі світом. Поняття “ідентичність” є базовим у громадянській освіті й учні вивчатимуть його не лише протягом п’ятого класу, а й далі, у старшій школі. Матеріали заняття покликані не лише ознайомити учнів та учениць із соціокультурними практиками різних спільнот, а й сформуванню розуміння важливості вивчення досвіду попередніх поколінь, обговорити чинники, які впливають на формування особистості та розуміння ролі людини в суспільстві, співвіднесення себе з різними локальними, регіональними, національно-культурними спільнотами.

На уроці важливо наголосити, що кожна людина є унікальною та неповторною і в цьому — цінність, а багатоманітне і багатокультурне суспільство — це потужний ресурс країни.

<p>Пропонований зміст</p>	<p>Хто “Я”. Чим я подібний / подібна до інших та чим відрізняюся. Який зв’язок існує між мною та спільнотами, що проживали на теренах України раніше. Що пов’язує мене зі світом</p>
<p>Очікувані результати навчання</p>	<p>— розрізняє та ідентифікує локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, співвідносить себе з ними; — детально описує та характеризує загалом себе та інших осіб за різними ознаками (інтереси, світогляд тощо); — описує соціокультурні практики різних спільнот, до яких належить, порівнює їх з іншими (вподобання в їжі, способи привітання і звертання до людей, формули ввічливості тощо); — обґрунтовує унікальність і неповторність кожної людини</p>
<p>Пропоновані види навчальної діяльності</p>	<p>Читання й обговорення тексту / перегляд медіапродуктів про людські спільноти рідного краю, України і світу в минулому і тепер. Створення асоціативної схеми зв’язків свого “Я” із певними спільнотами</p>
<p>Змістова лінія, що реалізується під час вивчення теми</p>	<p>Людина і суспільство. Людина і світ уявлень та ідей</p>

Інформаційна довідка

Для українського суспільства через певні історичні обставини важливими протягом останніх десятиліть були розмови і потреба визначитися з етнічною ідентичністю.

У сучасному світі *одновимірною етнічною ідентичністю* є нечастим явищем, як правило, людина має у своєму родоводі представників кількох етносів, які мешкали на території України в різні часи. Етнічна ідентичність в античні часи була пов’язана передусім з територією проживання та мовою, якою користувалися в побуті. У певний період історії *релігійною ідентичністю* була важливішою і домінуючою щодо інших.

Національна, або громадянська, ідентичність — не надто давнє уявлення про себе і самовизначення — це продукт модерного часу, коли замість монархій та їх підданих поставали сучасні держави з представницькою демократією.

Друга половина ХХ і перші десятиліття ХХІ ст. стали часом, коли в суспільстві активно обговорюється *гендерна ідентичність, сексуальна і культурна*. Розуміння того, що людина, яка походить від батьків із різними мовами, культурами та релігійною належністю, як, наприклад, канадський філософ Чарльз Тейлор, має множинні ідентичності та може надавати перевагу в різні періоди свого життя та в різних обставинах різноманітним вимірам власної індивідуальності — дуже важлива світоглядна складова свідомості самого вчителя.

Багато вчених звертаються до сучасного розуміння поняття «ідентичність». Окрім згаданого Чарльза Тейлора, який пов'язав самоусвідомлення з моральними якостями, помістив у центр самосприйняття гуманність і свободу та її цінність, відомою завдяки сучасним перекладам є робота Френсіса Фукуями «Ідентичність». У підзаголовку своєї роботи автор вживає поняття «Потреба в гідності й політика скривдженості». Отже, сучасні суперечки, пошуки й обговорення ідентичності є все складнішими і пов'язують ідентичність із політичними поглядами, минулим власного народу / країни, розумінням справедливості та гідності.

Безперечно, вчитель працюватиме з п'ятикласниками над полегшеним варіантом поняття, але слід пам'ятати, що не варто зводити поняття самості для молодших підлітків лише до етнічного аспекту, необхідно спонукати дітей здобувати, утверджувати насамперед громадянську і культурну складові ідентичності та готувати їх до *множинності ідентичностей* у сучасному світі та до того, що вона може змінюватися. Очевидно, що ідентичність нерозривно пов'язана з індивідуальністю людини. Несхожість, неповторність і відокремлення свого «я» від інших — основа самосприйняття, ідентичності.

Хід уроку

Крок 1. Актуалізація знань і занурення в тему уроку (до 15 хв)

1.1. Розпочніть заняття з тексту, який ви можете запропонувати учням прочитати самостійно, або ж можете озвучити вищенаведений текст.

1.2. Далі запропонуйте учням заповнити уявний «паспорт особистості» (зразок 1). Звертайте увагу, що для визначення особистості важливі не лише зовнішні якості / прояви, а й внутрішні переконання.

Неодмінно наголосіть, що вся інформація в “паспорті” є особистою і її не можна поширювати без згоди власника. Проте нею можна поділитися з тими, кому довіряєш, зокрема із сусідом / сусідкою по парті чи іншими однокласниками й однокласницями.

1.3. Потім варто запропонувати протягом кількох хвилин ознайомитися з “паспортами” інших дітей, показавши їм свій, але лише за умови, що це буде добровільним рішенням дитини. Якщо вона не бажає показувати свій “паспорт”, не слід її примушувати.

1.4. Проведіть фронтальне обговорення, наведене в **Завданні 1**.

Запропонуйте визначення ідентичності на екрані чи паперовому аркуші.

Крок 2. Вивчення нового матеріалу. Поняття ідентичності (до 15 хв)

2.1. Запропонуйте учням прочитати вступний текст (**Завдання 2**) і спробувати уявити себе на місці персонажів, зображених на світлині та картинці.

2.2. Надалі попросіть їх письмово відповісти на запитання, наведені під зображеннями.

Щодо цього питання, то тут діти зауважать не лише відсутність хлопців на першій світлині, а й що дівчата відрізняються за віком (вони старші) й одягом. Що ж до другої світлини, то тут учні можуть помітити дуже непристосовані умови, в яких діти навчаються. Водночас на картинці очевидно, що присутні лише хлопчики, адже освіта для дівчат у той період була рідкісним явищем. Частина особливо спостережливих п'ятикласників побачить, що на третій світлині персонажі скучать, не почувуються вільно.

Можна цю роботу організувати в парах. Корисно буде підходити до дітей і допомагати їм формулювати запитання щодо країни, мови, соціального становища (якого статку родини) тощо.

Крок 3. Вивчення нового матеріалу. Багатокультурність (до 15 хв)

Варіант 1.

3.1. Запропонуйте учням повернутися до своїх “паспортів особистості” і проглянути їх ще раз.

Запитайте їх, чи були абсолютно однакові “паспорти”? Якщо ж діти не дивилися інші “паспорти”, то варто запропонувати подумати, чи можуть “паспорти” бути ідентичними.

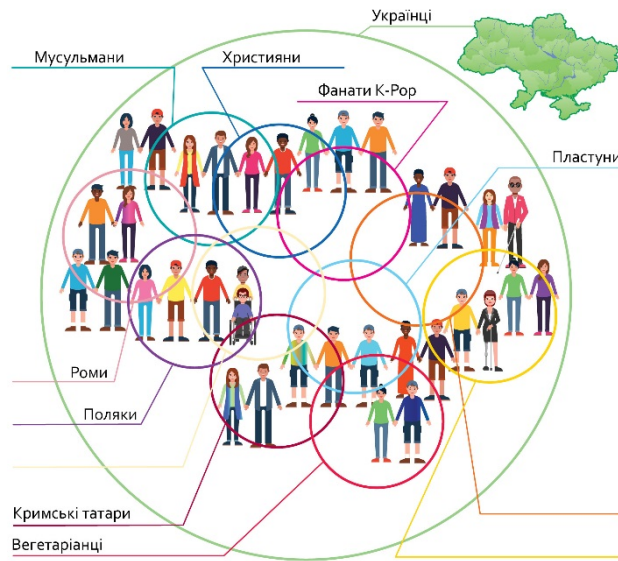
А якщо все ж були схожі відповіді в “паспортах”, то поцікавтеся, чим це може бути зумовлено? Можливо тому, що всі живуть у спільному “культурному полі”, тобто дивляться одні й ті самі фільми та ютуб-каналах, читають одні й ті самі книжки, зрештою — навчаються в одній школі та живуть в одному й тому самому населеному пункті (чи десь неподалік одне від одного / одної). Поцікавтеся, а що ж таке культура?

3.2. Виведіть це визначення на екран чи запропонуйте його прочитати в матеріалах (**Завдання 3**):

Культура — це система переконань, поведінки, цінностей і символів, що є загальноприйнятими для членів цієї групи. Їх зазвичай приймають і передають з покоління до покоління через взаємодію, спілкування, традиції.

Культура також включає ті важливі матеріальні (фізичні) об’єкти, які були створені людьми, що живуть в її полі.

3.3. Попросіть уважно подивитися на схему:

Спільне “культурне поле” України

Нехай учні усно пояснять те, що там зображено. Очікуваними відповідями можуть бути ті, що на зображенні вони бачать різні культурні спільноти, що існують в Україні. Попри всі відмінності різних спільнот, вони мають спільну рису — вони всі є українськими.

3.4. Далі запропонуйте подивитися на малюнок із зображенням людей і озвучте його таким текстом: “Наш світ є багатокультурним. Багатокультурність супроводжується постійним обміном ідей, технологій¹: усі речі довкола нас — це результат багатовікової праці багатьох поколінь людей, які вдосконалювали здобутки своїх попередників”.

Багатокультурність

3.5. Потім прочитайте текст про винаходи різних людей (морозиво, джинси та ін.). Або як варіант — можете озвучити вищенаведений текст.

3.6. Запропонуйте перейти до огляду зображень і відповідей на запитання, які їх супроводжують (**Завдання 3**).

Обговорюючи це завдання, варто зауважувати, що кожне зображення можна віднести до різних спільнот. Тож, наприклад, картина святкування Великодня характерна не лише для віруючих християн України, а й для усіх християн Європи і світу.

Святкування Хануки об’єднує юдейські спільноти України та Ізраїлю.

Скейтбординг — популярний в усьому світі спорт, який нещодавно увійшов до олімпійських видів змагань.

Симфонічний оркестр — це група людей, які обрали своєю професією музику, він може об’єднувати людей з різних країн і культур.

Національна кухня є невід’ємною складовою конкретної культури, і водночас вона може об’єднувати народи, в яких є схожі страви.

Зображення логотипів сучасних брендів позначає те, як люди і спільноти з усього світу об’єднані спільною культурою споживання.

¹ <https://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism/#PolRetMul>.

Варіант 2. Покажіть сюжет 2016 року, де виконується Державний Гімн України мовами 14 національностей (11 хв): youtu.be/XZCNhJuJUY8

Поставте школярам запитання:

- чому обрано Державний Гімн України для виконання різними мовами?
- з якою метою був організований флешмоб?
- про що свідчить така акція?

Під час обговорення заохочуйте учнів вживати поняття “культурна, національна різноманітність”, “різні народи — громадяни України” тощо.

Крок 4. Підсумкове обговорення (до 5 хв)

Поверніться до ключового питання уроку: *Хто “Я”. Чим я подібний / подібна до інших та чим відрізняюся?*

Дайте одну хвилину на роздуми та попросіть підняти руку тих:

- хто готовий відповісти на це запитання;
- для кого запитань стало більше, ніж відповідей;
- хто вважає, що різноманітність — це добре.

Урок 3. Що таке рівність і чому вона важлива

Як рівність і гідність сприяють розвитку справедливого суспільства?

Обґрунтування та особливості заняття

Це заняття є наступним після розгляду теми про власну ідентичність учнів та усвідомлення ними процесів її формування.

Освітнє завдання заняття — пояснити поняття “гідність” та “рівність” як природні потреби та цінності людини, базові принципи прав людини.

Матеріали уроку дозволять учням зрозуміти, як може почуватися представник меншості в контексті рівного / нерівного ставлення, можливості реалізації своїх прав, сформуванню в учнів розуміння важливості забезпечення рівності та поваги до людської гідності усіх учасників освітнього процесу, обговорити чинники, які впливають на забезпечення принципу рівності.

На уроці важливо створити дружню некритичну атмосферу, де учні почувалися б комфортно, бо деяким із них може бути важко висловити власну думку або відкрити свої почуття, як того вимагають окремі завдання.

Цей урок дозволить продемонструвати учням, що демократичні цінності, принципи рівності та людяності передусім важливі у людських взаєминах, дозволяють зберігати кожній людині свою самобутність і неповторність. Водночас основоположні цінності прав людини мають гарантуватися і забезпечуватися державою.

Пропонований зміст	Що таке рівність і чому вона важлива. Що таке “людська гідність”. Що таке рівність і як вона досягається в суспільстві
--------------------	--

<p>Очікувані результати навчання</p>	<p>— розрізняє та ідентифікує локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, співвідносить себе з ними;</p> <p>— детально описує та характеризує загалом себе та інших осіб за різними ознаками (інтереси, світогляд тощо);</p> <p>— описує соціокультурні практики різних спільнот, до яких належить, порівнює їх з іншими (вподобання в їжі, способи привітання та звертання до людей, формули ввічливості тощо);</p> <p>— обґрунтовує унікальність та неповторність кожної людини</p>
<p>Пропоновані види навчальної діяльності</p>	<p>Моделювання з допомогою вчителя ситуації, спрямованої на отримання досвіду перебування в меншості / більшості.</p> <p>Наведення за допомогою наданого вчителем матеріалу прикладів рівного і нерівного ставлення до людини, яка перебуває в меншості</p>
<p>Змістова лінія, що реалізується під час вивчення теми</p>	<p>Людина і суспільство. Людина і світ уявлень та ідей</p>

Хід уроку

Крок 1. Актуалізація вивченого матеріалу (до 5 хв)

Нагадайте учням, що на попередньому уроці вони визначали риси своєї ідентичності, індивідуальності й зіставляли їх із ознаками інших, намагалися визначити взаємовпливи людини та суспільства. Щоб актуалізувати тему та підвищити активність учнів, “включити” їх в урок, попросіть дітей по черзі ланцюжком назвати ознаку або рису однокласника / однокласниці, що сидить поруч (якщо діти сидять парами), або сусіда / сусідки ліворуч (якщо діти сидять по колу), що найбільше сподобалась чи запам’яталась із минулого уроку.

Крок 2. Вправа “Світ як село в 100 мешканців та мешканок” (10 хв)

Під час цього етапу уроку учням важливо усвідомити, як може почуватися представник меншості та чому важливо дбати, щоб різноманіття ґрунтувалося на повазі до меншин.

Запропонуйте учням виконати **Завдання 1** і прочитати **Джерело 1**, попросіть підготувати відповіді на пропоновані запитання. Після самостійної роботи учнів організуйте обговорення відповідей. Акцентуйте увагу на відчуттях і ставленнях учнів до перебування в більшості та меншості.

Підсумуйте, що попри індивідуальні особливості, усі ми маємо спільні цінності, які нас об’єднують. Ці цінності називають загальнолюдськими.

Поясніть, що найважливішими серед таких загальнолюдських цінностей є людська гідність і рівність, про які говоритимемо сьогодні на уроці.

Крок 3. Людська гідність (до 15 хв)

3.1 Запропонуйте учням подумати про те, що для них означає слово “гідність”, пригадати, де раніше вони зустрічалися з цим поняттям. Попросіть їх прочитати **Джерела 2–4** та спробувати пояснити значення цього поняття.

Гідність — це поняття, яке виражає цінність будь-якої людини як неповторної особистості. Воно означає, що людина ставиться до себе як до цінності та може очікувати такого самого ставлення від інших.

І оскільки довкола тебе люди — твої рідні, близькі, друзі та й просто незнайомці на вулиці — вони усі, як і ти, мають гідність. Тобто всі люди довкола тебе — неповторні та цінні особистості. Право на гідне ставлення складається з фізичного і морального аспектів. До фізичного аспекту можна віднести заборону вчинення насильства однією людиною щодо іншої. І тут немає значення, чи йдеться про лише штурхання, завдання ударів — будь-які дії, які завдають шкоду, дискомфорт іншій людині, — порушують гідність людини. Наприклад, поліція не може добиватися зізнання в підозрюваного, застосовуючи шантаж чи силові методи, насильство. Вчитель не має права кричати, ображати чи піднімати руку на учня, вимагаючи відповіді. Але так само й учень не повинен кричати й ображати, піднімати руку на вчителя чи свого однокласника або однокласницю, адже це завдає шкоду їхній гідності.

Що ж до морального аспекту, то йдеться про те, що жодна людина не має права своєю поведінкою чи висловлюваннями принижувати гідність іншої людини. Якщо ми насміхаємося з інших через недостатньо модний одяг чи будь-які інші причини, ми принижуємо їхню гідність. Поважати гідність інших не означає

примушувати себе полюбити те, що не зовсім нам подобається. Достатньо просто бути толерантним. Толерантність — це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також — особливості поведінки та способу життя інших. Наприклад, негідно глузувати із жінок, які закривають обличчя з релігійних міркувань. Можна просто поважати звичаї інших людей, але при цьому залишатися собою, з власним світосприйняттям і переконаннями.

Підсумуйте, що дуже важко буває словами пояснити, що таке “людська гідність”, але вона є в кожній людині, саме завдяки їй людина почувається повноцінним, рівноправним членом спільноти. І ми дуже болісно реагуємо, коли нашу людську гідність принижують. Тож дуже важливо ставитися із повагою до кожної людини і вимагати поваги до своєї гідності, створювати рівні умови для реалізації її прав.

3.2. Об’єднайте учнів у невеликі групи. Запропонуйте обговорити **Завдання 3**. Нагадайте правила роботи в групі та попросіть підготувати в кожній групі відповіді на пропоновані запитання. Проведіть загальне обговорення результатів роботи груп. Запропонуйте учням записати власне визначення поняття «гідність» (**Завдання 4**).

Крок 4. Що таке “рівність”. Чому це важливо і як забезпечити рівне ставлення до меншості (до 10 хв)

Варіант 1. Поясніть учням, що рівність як загальнолюдська цінність — це рівні можливості реалізовувати свої права і потреби, бути повноцінною частиною суспільства, впливати на ухвалення рішень, бути захищеним державою.

У різні історичні періоди до поняття “рівність” ставилися по-різному. Запропонуйте учням прочитати текст і відповісти на запитання:

- як змінювалося тлумачення поняття “рівність” упродовж історії?
- чи могло би сучасне тлумачення поняття “рівність” з’явитися одразу саме таким?
- як ви ставитесь до цього? Чи відчуваєте ви рівність / нерівність у суспільстві щодо окремих категорій людей?

Варіант 2. Запропонуйте учням розглянути зображення із **Завдання 4** і визначити, на яких із них представлено рівне, а на яких нерівне ставлення до окремих категорій людей.

Запитайте, що можуть відчувати зображені на світлині люди, які зазнають обмежень та нерівного ставлення до себе. Попросіть учнів подумати й озвучити, як

можна вплинути на ситуацію, щоб “зрівняти” їх у правах та можливостях, і хто, на їхню думку, може це робити.

Крок 5. Підбиття підсумків заняття (до 5 хв)

Підсумуйте заняття. Попросіть кількох учнів висловити свою думку про урок і зокрема питання, які на ньому було розглянуто.

Запропонуйте методом “світлофор” провести самооцінювання результатів роботи на уроці. Як домашнє завдання — запропонуйте учням розпитати дорослих чи однолітків про ситуації, в яких відбувалося порушення права на повагу до людської гідності або це право дотримувалося, і коротко записати власні поради, як можна уникнути приниження людської гідності.

Урок 4. Роль родини і громади в житті людини

Як і навіщо люди утворили родини та громади?

Обґрунтування та особливості заняття

Це заняття відноситься до тем, важливих для розуміння усього блоку уроків, спрямованих на розвиток в учнів громадянських компетентностей.

Розповідь про роль родини в громаді, про важливість взаємодопомоги та піклування, про те, наскільки різноманітними бувають родини, безпосередньо пов'язана із загальною метою курсу — вихованням громадянина, який у своїх діях спирається на дотримання прав людини, поважає свою і чужу гідність, розуміє потребу створення і дотримання в громаді певних правил. Ця тема базується на знаннях, отриманих у молодшій школі під час вивчення предмета “Я досліджую світ”, і створює можливості для практичної роботи з різноманітними поняттями. Відповідно, вчителю варто заздалегідь дізнатися, за якою програмою та підручником учився клас, щоби краще розуміти, які елементи теми є більш знайомими для п'ятикласників, а які потребуватимуть глибшого опрацювання.

Освітнім завданням заняття є поглиблення здатності учнів осмислено вживати поняття “родина”, “громада”, “відповідальність”, “турбота”, “приналежність”, ознайомлення з принципом позитивного формування правил поведінки, відпрацювання навички рефлексії наявних знань, аналізу інформації.

Світоглядно значущим є допомогти учням з'ясувати, що різні моделі побудови й існування сім'ї не є правильними чи неправильними, головне — це близькі стосунки між рідними людьми. Також варто звернути увагу на те, що взаємна турбота, відповідальність — є ключовими для життя не лише всередині родини, а й громади.

Також треба звернути окрему увагу на практичний аспект заняття, а саме: формування навички рефлексії, у групі та самостійно, й уміння висловлювати аргументоване судження за схемою “я вважаю..., тому що...”.

Робота над завданнями уроку сприятиме виробленню позитивного ставлення до культурного різноманіття і важливості дотримання правил і прав інших людей. Важливо, щоби учні отримали мотивацію більше дізнатися про історію родини і дитинства, а також стимул до розмірковування про різноманітні стосунки та власну відповідальність за поведження з іншими людьми.

<p>Пропонований зміст</p>	<p>У чому полягає роль родини і громади в житті людини. Як утворюються родини. Що таке громада та з кого вона складається. Що таке взаємна турбота і відповідальність</p>
<p>Очікувані результати навчання</p>	<ul style="list-style-type: none"> — детально описує та характеризує загалом себе й інших осіб за різними ознаками (інтереси, світогляд тощо); — пояснює, як людина впливає на різні спільноти і державу своєю діяльністю; — наводить приклади етнічного, релігійного, культурного та іншого розмаїття в Україні та світі в минулому і сьогоденні; — зіставляє культури, їх цінності, традиції, спосіб життя; — аргументує потребу спільних правил і законів, а також необхідність їх дотримуватися; — переконує інших у перевагах поведінки, заснованої на повазі до прав і гідності людини; — добирає інформацію за заданими критеріями; — виокремлює основне і другорядне в тексті; — пояснює і доцільно застосовує терміни, поняття, які вжито в запропонованих джерелах; — формулює питання різного типу до тексту / медіатексту, візуальних джерел; — бере до уваги і зважає у власній поведінці на інтереси класної та інших спільнот, до яких належить
<p>Пропоновані види навчальної діяльності</p>	<p>Укладання переліку ключових слів, за допомогою яких пояснюються поняття “родина”, “громада” і приналежність людини до родини і громади. Групове обговорення про важливість турботи в родині та колі друзів. Укладання переліку можливих спільних правил для громади</p>

	Створення ініціативних пропозицій щодо змін у громадському просторі в населеному пункті для дітей і дорослих
Змістова лінія, що реалізується під час вивчення теми	Людина і суспільство

Інформаційна довідка

Багато десятиліть учені, які досліджували походження і розвиток родини, вважали, що початково родини були великими, усі трималися разом, бо так було легше вести господарство. А от із розвитком промисловості в містах простіше стало жити невеликими сім'ями і люди стали частіше обирати нуклеарну родину (яка складається з батьків і дітей або лише з дорослого подружжя). Але дослідження останніх років показали, що це не так. І зараз (як і сто, і тисячу років тому) все залежить від обставин конкретного регіону, де живуть люди, і від конкретної родини. Люди обирають, як їм жити, з огляду на те, як легше і зручніше облаштувати своє життя, заробляти і виховувати дітей.

Кількість людей, яких об'єднує родина, та комбінації чоловіків і жінок у них можуть бути найрізноманітнішими. У деяких культурах один чоловік може мати кілька дружин, в інших — одну. Десять бабусь і дідусь живуть із онуками, батьки яких померли або не можуть їх виховувати. Чиїсь родини складаються лише з чоловіків чи жінок. У кожній родині — окрема історія створення і життя. Важливо наголосити, що “неправильних” родин не буває.

Хід уроку

Крок 1. Актуалізація опорних знань (до 5 хв)

Розпочніть розмову з учнями про те, що вони вже знають про родину з молодших класів.

Цю розмову можна побудувати на основі фронтальної бесіди за орієнтовним переліком запитань:

— що означає слово “родина” для вас? Які споріднені слова ви знаєте?

— чи знаєте ви, що таке “родинне дерево”? Чи тотожні поняття “родина” і “родинне дерево”? Чому?

Примітка: залежно від того, за якою програмою вчилися діти в молодшій школі, вони можуть уміти складати родинне дерево, знати історію свого роду і назвати віддалених членів родини, мати базові уявлення про зв'язок родини і громади.

Крок 2. Вивчення нового матеріалу

2.1 (до 10 хв). Оголосіть тему уроку та ключове питання. Краще, щоб вони були записані на дошці чи виведені на екран.

Варіант 1. Запропонуйте учням разом створити “хмару слів”, які асоціюються в них із родиною. Записуйте на дошці або одразу в програмі слова, які називають учні. Якщо вони повторюються — фіксуйте це. Ті слова, що згадувалися частіше, у “хмарі” відобразяться більшим шрифтом.

Створити “хмару” можна на багатьох безкоштовних ресурсах. Приміром: <https://www.wordclouds.com/>. Детальна інструкція, як це зробити, — у додатку “Основи користування ресурсом для створення «хмари слів»”.

Наприклад, клас може сформувати такий список слів: доброта, милосердя, відданість, щирість, любов, повага, кохання, піклування, допомога, діти, батьки, родина, турбота, підтримка, близькість. Утвориться така “хмара”:

Варіант 2. Попросіть учнів у навчальних посібниках намалювати “хмару слів” до понять “родина” і “громада”.

Зверніть увагу на походження слів і споріднені слова — рід, родичі, народження, рідний тощо, а також громаддя, громадити, нагромаджувати, громадяни (**Завдання 1**).

Який би варіант ви не обрали, обговоріть результат. Наголосіть, які риси виявилися важливими для багатьох учнів у класі.

Поясніть, що:

Родина — соціальна група, що складається з людей, зазвичай споріднених кровно, які живуть разом, ведуть спільне господарство або підтримують зв'язки в інший спосіб. Наприклад, допомагають одне одному, турбуються про слабших членів родини.

2.2 (до 15–20 хв). Запитайте, навіщо людині родина. Як члени родини піклуються одне про одного? Як учні піклуються про членів своїх родин? Про друзів? Чому це важливо? Як у родинах розподіляються ролі та обов'язки?

Варіант 1. Запропонуйте виконати **Завдання 2** у навчальному посібнику. Воно передбачає самостійне читання тексту (обсяг — 500 слів, це приблизно 4–5 хвилин), його опрацювання та пошук відповідей на запитання із подальшим усним обговоренням. Якщо ви не обираєте цей варіант для виконання в класі, дайте це завдання для самостійної роботи вдома.

Варіант 2. Запропонуйте виконати **Завдання 3** у навчальному посібнику. У цьому завданні учні мають проаналізувати кілька візуальних джерел. Якщо дітям потрібна допомога, зверніть їхню увагу на таке:

— **Джерело 1.** На картині XVII ст. художник зобразив себе в колі родини. На задньому плані він намалював портрети — два великих (можливо, це його батьки) та цілу низку менших (можливо, померлих членів родини). Родина доволі велика, діти в ній зображені по краях картини, обабіч дорослих, адже вони є найменш важливими членами родини. Усі елементи, зображені на картині, демонструють положення родини в суспільстві та багатство. Це груповий портрет, який дає можливість скласти уявлення про родину з першого погляду.

— **Джерело 2.** Це світлина родини середнього класу початку XX ст. У ній також багато членів. Ми бачимо, що для того, щоб знятися разом, ці люди вдяглися у святковий одяг та прийшли до фотоательє. Вони не усміхаються, адже таке фотографування — важлива урочиста подія. Тут також у центрі — важливі дорослі, але діти вже ближче, їм дозволили зніматися з іграшками та приймати невимушені пози. Вочевидь, між ними і батьками — приязні стосунки.

— **Джерело 3.** Ця світлина — середини XX ст. Фотографування всією родиною в цей час теж ще залишалось хвилюючою подією. Зазвичай це відбувалося на честь якогось свята. На таких парадних світлинах у родині також центральне місце займав той, хто був головним у родині, але дітей вже ставлять попереду, перед собою або беруть на руки. У цей час діти стають цінністю для родини, їх уже не народжують, щоби було кому працювати, і не бояться, що більшість — помруть ще немовлятами через хвороби. Задля урочистої фотографії могла зібратися велика родина, яка не живе разом.

— **Джерело 4.** Це сучасна світлина. На ній ми бачимо так звану “нуклеарну” родину, яка складається з мами, тата і дітей. Оскільки завдяки технічному

прогресу виготовляти фотографії стало значно простіше, змінився і підхід до самого процесу. Тепер родина прагне зафіксувати невимушені моменти реального життя, впіймати в кадр емоції, щасливий момент. Адже людство робить неймовірну кількість фото — у середньому в 2020–2021 роках — понад трильйон на рік.

Варіант 3. Запропонуйте виконати **Завдання 4** в навчальному посібнику.

Вибірково опитайте учнів, що вони відповіли.

Примітка: у цих завданнях немає правильних і неправильних відповідей.

Важливо, щоби учень міг пояснити, чому він відповів саме так.

2.3 (до 15 хв). Зазначте, що родина є найменшим за розміром об'єднанням людей — можна сказати, мікрогромадою. Але якщо родина об'єднується за ознакою спорідненості — то що об'єднує людей у *громаду*? Запитайте дітей, які завдання чи проблеми можна розв'язати, якщо об'єднатися з іншими людьми. Запишіть на дошці варіанти, які пропонують учні.

Після озвучування результатів зробіть висновок: так, громада може спільно вирішити такі проблеми, з якими родина не дасть ради самотійно. Гуртом люди можуть організувати життя, допомагати тим, хто цього потребує, спланувати якісь роботи, що потребують залучення великої кількості людей, ухвалити важливе для всіх рішення або вплинути на владу. Громада може бути різною — до неї можуть входити люди, які живуть поруч, мають спільні інтереси, віросповідання, національність тощо.

Допоможіть учням сформулювати значення поняття “громада”: це група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів, яка ставить перед собою певні спільні завдання.

Підведіть дітей до розуміння, що функціонування будь-якої громади неможливе без встановлення і дотримання правил. Запропонуйте учням сформулювати правила, які діють в їхньому класі.

Варіант 1. Об'єднайте учнів у групи, кожна з яких напише власний список із 5 пунктів. Порівняйте списки.

Варіант 2. Об'єднайте учнів у групи, які формуватимуть списки правил для різних ситуацій: поведіння в класі, під час екскурсії, на спортивному майданчику тощо.

Дайте можливість кожній групі озвучити свій список і отримати зворотну реакцію від однокласників.

Примітка: групи можуть створювати списки на окремому бланку або в навчальному посібнику (Завдання 5).

Крок 3. Завершення уроку (5 хв)

Повторення основних понять. Ставте відкриті запитання, стимулюйте відповіді про важливість взаємопідтримки та взаємодопомоги в родині та громаді. Запропонуйте відповіді на запитання в **Завданні 6**. Анонсуйте наступний урок, на якому учні дізнаються, чому і як виникають громади.